

УДК 159.923

ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМОГИ ДО ЛАБОРАТОРНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ

Булгакова О.Ю., к. психол. н.,
доцент кафедри соціальної роботи та кадрового менеджменту
Одеський національний політехнічний університет

Досліджується питання про основні ознаки суб'єктної основи та її врахування при лабораторному дослідженні соціальної взаємодії. Наводиться доказ тези про домінантність/недомінантність як рису особистості та про значущість конструкту «актуальна проблема» як вказівку на особливості стратегічної спрямованості особистості в інтерактивних взаємовідносинах. Вихідним теоретичним положенням, на якому базуються вимоги до створення лабораторних груп, є твердження про те, що будь-яка взаємодія починається не тільки з моделювання іншого як діяча, але й з визначення міри подібності іншим собі, щоб зробити «розклад сил» у наявній діаді «суб'єкт – суб'єкт». Сформульовано висновок про значущість подібності досліджуваних у лабораторній групі за компетентнісними (правова, соціальна, професійна, «задачна» культура діячів) і психологічними ознаками (рівень розвитку установки на співпрацю, співвідношення домінантності/недомінантності, подібність актуальних проблем). Це означає, що досліджувані з подібними наголосами в їхніх актуальних проблемах мають спільні ознаки і, отже, можуть швидше порозумітися, якщо треба виконувати спільне завдання.

Ключові слова: соціальна взаємодія, суб'єктна основа, моделювання соціальної взаємодії, подібність актуальних проблем.

Исследуется вопрос об основных признаках субъектной основы и о ее учете при лабораторном исследовании социального взаимодействия. Доказывается тезис о доминантности/недоминантности как черты личности и значимости конструкта «актуальная проблема» как указания на особенности стратегической направленности личности в интерактивных взаимоотношениях. Исходным теоретическим положением, на котором основываются требования к созданию лабораторных групп, является утверждение о том, что любое взаимодействие начинается не только с моделирования другого как деятеля, но и с определения степени сходства других с собою, чтобы сделать «расстановку сил» в конкретной диаде «субъект – субъект». Сформулирован вывод о значимости сходства испытуемых в лабораторной группе по компетентностным (правовая, социальная, профессиональная, «задачная» культура деятелей) и психологическим признакам (уровень развития установки на сотрудничество, соотношение доминантности/недоминантности, сходство актуальных проблем). Это означает, что испытуемые со сходными акцентами в их актуальных проблемах имеют общие признаки и, следовательно, могут скорее достичь взаимопонимания, если надо выполнять совместное задание.

Ключевые слова: социальное взаимодействие, субъектная основа, моделирование социального взаимодействия, подобность актуальных проблем.

Bulgakova O. Yu. PSYCHOLOGICAL REQUIREMENTS FOR LABORATORY SIMULATION OF THE INTERACTION

The article contains the main features of the subject fundamentals and its accounting in a laboratory study of social interaction. In it we are trying to prove the thesis of the dominance/adominance as a personality trait and the importance of the construct “actual problem” as an indication of the strategic orientation of the individual in an interactive relationship. The original theoretical position, which are based on the requirements for establishing laboratory groups, is the statement that any interaction not only begins with modeling the other as a worker, but also defining the degree of similarity of others to oneself in order to establish “balance of power” existing in the dyad “subject – subject”. It has been concluded about the significance of the similarities investigated subjects in the laboratory group on competence (legal, social, professional, “task” culture figures) and psychological features (level of development of the installation at the cooperation, the ratio dominance/adominance, the similarity of actual problems). This means that the investigated subjects with a similar emphasis in their actual problems have common features and, therefore, can sooner agree, if necessary to complete a joint task.

Key words: social interaction, subjective basis, modeling social interaction, semblance of actual problems.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історична основа теорії соціальної взаємодії сходиться до праць О. Конта, Е. Дюркгейма, М. Вебера, Г. Зіммеля, П. Сорокіна, теоретичний доробок яких отримав подальший розвиток у дослідженнях

Р. Дарендорфа, Л. Козера, Дж. Хоманса, Е. Гофмана, А. Шюца, П. Бергера, Т. Лукмана, Г. Гарфінкеля, Ю. Хабермаса, Е. Гідденса, П. Бурдьє. У вітчизняній науці теорія соціальної взаємодії представлена працями Г. Андреевої, Ю. Волкова, В. Добрень-

кова, Л. Іоніна, А. Кравченко, С. Кравченко, Л. Москвичова, Г. Осипова, Ф. Філіппова, С. Фролова, В. Ядова та ін.

Постановка завдання та мети. У характеристиці соціальної взаємодії зазвичай вказують на ознаки систематичності виконання дій, їх спрямованості на партнера з метою виклику шуканої реакції у відповідь [2].

Для того, щоб відповісти на питання про особливості суб'єктної основи в соціальній взаємодії і, отже, про психологічні вимоги до створення лабораторних груп [3] у процесі її дослідження, визначення яких і є метою цієї статті, можна звернутись до проєктивної методики колірних виборів [4], що ґрунтується на психологічній інтерпретації феномену переваг у виборі того чи іншого кольору. Оскільки вибір кольору не є усвідомленою процедурою, то можна говорити про певну незалежність результату від особистих установок досліджуваних і присутність в ньому певної вказівки на психологічні характеристики діяча, які тією чи іншою мірою впливають на процесуальне аранжування взаємодії в лабораторному експерименті, але практично не враховуються при створенні лабораторних груп [5].

Виклад основного матеріалу дослідження. Нашою основною тезою про суб'єктну основу в життєдіяльності взагалі та в соціальній взаємодії зокрема є теза про суб'єкта як деяку початкову, вихідну вітальну інстанцію, що створює психологічну основу на кшталт «внутрішніх умов» С. Рубінштейна. Вважаємо, що ці «внутрішні умови» є відображенням не тільки того, що вже відбулося, але й того, що має відбутися. Таке «має відбутися» є не тільки логічним продовженням результативності буття індивіда, але й його інтуїтивним передбаченням [1] щодо того, до чого слід прагнути в бажаному майбутньому з метою досягти такого суб'єктивного стану, який повною мірою відповідав би суб'єктивним установкам, наповнюючи існування суб'єктивним і, отже, особистісним смыслом.

У наведених міркуваннях ми порушуємо «питання всіх питань» щодо довгострокових регуляторів у життєдіяльності людини, котрі начебто диктують суб'єктові буттєві настанови, яким він слідує у своїй поведінці, діяльності, взаємодії з оточенням. На нашу думку, присутність таких настанов впливає на створення індивідом власного стилю ставлення до себе і до тих, з ким йому доводиться взаємодіяти в тих чи інших соціальних ситуаціях.

З огляду на зазначене доходимо висновку про необхідність урахування при підготовці та проведенні лабораторного дослідження саме психологічних моментів.

Якщо наголос зробити на такій змінній, як домінантність/недомінантність (риса особистості), то в цьому випадку ми маємо зосередитись на тому, що є похідним від життєвого досвіду і самосприйняття в контексті життєвих обставин. Зазначене знаходить свій вираз у конструкті «актуальна проблема» (у якому ми вбачаємо, до речі, ознаки стратегічної спрямованості особистості). Поняття актуальної проблеми, що використовується М. Люшером для позначення типових для тієї чи іншої особи проблем (В. Драгунський, М. Люшер, Л. Собчик), які вона знаходить у будь-яких ситуаціях повсякденного життя, професійної діяльності, комунікаціях і т. ін., ми використовуємо на організаційному етапі в лабораторному дослідженні соціальної взаємодії для того, щоб створити *гомогенні* діади «суб'єкт – суб'єкт».

У цьому випадку ми виходимо з того, що досліджувані з подібними наголосами в їхніх актуальних проблемах мають спільні ознаки і, отже, можуть швидше порозумітися, якщо треба виконувати спільне завдання. Якщо ознака подібності має значення для встановлення потрібних передумов для інтерактивних стосунків, то це означає, що будь-яка взаємодія починається не тільки з *моделювання іншого як діяча, але й з визначення міри подібності інших собі*, щоб зробити «розклад сил» у наявній діаді «суб'єкт – суб'єкт».

Таке моделювання, як нам здається, спрямоване насамперед на з'ясування питання про взаємовідносини супідрядності, тобто хто має бути лідером, а хто веденим. Якщо це так, то час на визначення «*інтерактивно значущих рис*» ($Я > ВІН$, $Я < ВІН$, $Я = ВІН$) має бути меншим за умов подібності порівняно з часом, де взаємна подібність діячами не відмічається.

Наступним кроком, ми вважаємо, є визначення ознак *неподібності* для того, щоб остаточно вирішити питання про лідирування/підпорядкування в наявній діаді «суб'єкт – суб'єкт» за ознаками більшого/меншого досвіду.

Таким чином, встановлення необхідних інтерактивних відносин є, по суті, початком *процесу перетворення* окремих Я-суб'єктів на Ми-суб'єкт. Вихідним моментом є сприйняття іншого, яке відбувається відповідно до основних закономірностей *соціальної перцепції*:

- а) прагнення трансформувати уявлення про себе в сприятливий для своїх цілей бік;
- б) смислова й оцінна інтерпретація іншого як об'єкту сприйняття;
- в) залежність від мотиваційно-смислової структури діяльності суб'єкта, що сприймає

[7, с. 273], каузальної атрибуції (з'ясування причин поведінки іншого) [6, с. 26].

У наших міркуваннях про соціальну взаємодію ми постійно наголошуємо на тому, що головною ознакою у схемі (моделі) взаємодії має бути ознака поєднання діячів, завдяки чому проста послідовність «обмінних діями» перетворюється на узгоджену систему цілеспрямованих дій утвореного Ми-суб'єкта. Незалежно від змісту завдання, що виконується або має виконуватися, головне завдання полягає саме у визначенні вихідних позицій, особливості яких уже з самого початку створює первинну основу потенційної взаємодії.

Це означає, що зміст завдання, яке підлягає спільному виконанню, об'єктивно залишається тим самим за будь-яких умов. Але психологічний «рисунок» і його психологічна «деталізація» з «опрацюванням» окремих деталей є найбільш суттєвим аспектом будь-якого акту взаємодії, оскільки саме вони не тільки «олюднюють» безпристрасну схему сумісного діяння, але й визначають той чи інший причинно-наслідковий ланцюжок дій і дій у відповідь, які у своїй сукупності є опосередкованою «упредметненою» характеристикою кожного з діячів.

На нашу думку, узагальнені зведення про особливості «психологічного аранжування» взаємодії можна зробити в процесі використання даних, отриманих за допомогою методики ДМО (тест Т. Лірі), які стосуються передусім особистісних якостей в особистісній системі тієї чи іншої особи.

У зазначеному аспекті ми становимося на позиції особистісного підходу до проблеми, за яким ми повинні спиратись на апріорне судження про *принципову поєднуваність/непоєднуваність* особистісних якостей діячів як головну психологічну вимогу до взаємодії взагалі (теорія рис Г. Олпорта, Г. Айзенка, Р. Кеттела, П. Коста і Р. Мак-Кре).

Але, окрім такої ідеї, можлива також ідея, яку ми формулюємо в нашій роботі, про те, що особистісні якості як уможлядно-теоретичний абстрактум за будь-яких обставин є наслідком певного відрізка життєвого шляху особи з його «змістовним наповненням». Головна на певний час, *актуальна проблема*, вирішуючи яку особа і набуває відповідних особистісних якостей з притаманною їм тією чи іншою мірою рефлексивності, є, на нашу думку, цілісним особистісним утворенням. Його прояви, як ми вважаємо, присутні у вигляді певного психологічного «підтексту» в будь-якому акті інтерактивних відносин особи.

Таким чином, нашим вихідним постулатом у питанні про поєднання окремих

Я-суб'єктів є судження про те, що *типність актуальної* проблеми вказує на значущість її головних ознак для життєдіяльності особи, яка у будь-якій ситуації свідомо або несвідомо вбачає чи арефлексивно переживає імперативну необхідність слідувати певній особистісній програмі поведінки. Така «особистісна програма поведінки», на нашу думку, є похідною від особливостей переживання особою себе як *діяльного суб'єкта*, який організує свою поведінку відповідно своєї Я-концепції. Не вдаючись до тонкощів проблематики Я-концепції (В. Агапов, М. Васильєв, О. Гуменюк, О. Колядін та ін.), відзначимо тільки те, що уявлення особи про своє «Я» є досить стійкими. Вважаємо за можливе припустити, що *особи з подібними актуальними проблемами більш здатні до поєднання у взаємодії порівняно з іншими особами*.

Якщо виходити з того, що Я-концепція має стосунок до самоконтролю (І. Кон), самооцінки (Р. Бернс), самопізнання (В. Маралов) і пов'язана з прагненням до відповідних *соціальних ролей* (бажання і цілі, переконання і почуття, соціальні установки, цінності і дії, відповідні їм форми поведінки [6, с. 329]) і до певного *соціального статусу*, то ми можемо актуальну проблему зобразити як таку, що впливає з протиріччя між *прагненням* особи до певного особистісно значущого результату та *можливостями* його досягнення. На нашу думку, вирішення цього протиріччя потребує використання особистісного та діяльного досвіду, особливості якого знову ж таки сходять до того, що є усталеним в особі (індивідуальний стиль діяльності, поведінки, спілкування тощо).

Оскільки проблема, як правило, вирішується із залученням інших осіб, тобто потребує певних суб'єкт-суб'єктних відносин, то актуальна проблема є такою, що містить певні інтерактивні ознаки, у яких присутній наголос на тому, що і як робить особа, про яку йдеться в описі актуальної проблеми. Інакше кажучи, зведення про актуальну проблему вказують у загальних рисах на *трендові відмінності особистості* в континуумі життєдіяльності.

Словосполученням «трендові відмінності» ми позначаємо присутність в описі актуальної проблеми тенденції до певної усталеної поведінки. Оскільки загальну рису поведінки можна розглядати як поведінковий патерн, що сходить до вирішення особою діалектичних протиріч, то актуальна проблема вказує на моменти у поведінці, які є провідними на цей проміжок часу і визначають у цілому стратегію інтерактивних взаємин з іншими.

Так, наприклад, за результатами роботи з тестом колірних виборів досліджуваного Б. маємо таке. Загальна характеристика: «Опозиційність – залежність від почуттів – концентрація. Зважає тільки на свою думку і уперто відкидає все, що заважає здійсненню власних намірів». Актуальна проблема: «Боїться, що, якщо він не захистить себе від зовнішніх дій, його незалежність або опиниться під загрозою або буде сильно обмежена. Не хоче, щоб його турбували. Прагнення до незалежності».

Якщо незалежність розглядати за ознаками самостійності, відсутності підлеглості, то в цьому випадку ми маємо справу з прагненням досліджуваного Б. до встановлення взаємин за типом Я > Він, Вони.

Наступні характеристики за тестом колірних виборів уточнюють: «Владний. Вважає, що йому заважають в прояві ініціативи і що наявні труднощі ставлять подальші успіхи під сумнів. Проте наполегливо дотримується своїх домагань, шукає шляхи і засоби для подолання протидії в здійсненні своїх намірів». І далі: «Наполягає на тому, що його надії та бажання реальні, проте, щоб знайти упевненість, потребує підбадьорювання і підтримки. Егоцентричний і тому образливий».

Як приклад наводимо також результати роботи з тестом колірних виборів досліджуваного Т. Загальна характеристика: «Готовність до переживань – потреба в задоволенні-самоствердженні. Не вважає за необхідне обмежувати себе розпорядженнями, не узгодженими з його переконаннями, і сміливо вступає в контакт з іншими людьми. Від нових зустрічей чекає, що вони збагатять його, дадуть можливість дізнатися багато цікавого. Тому на зустрічах готовий до співучасті і співпереживання». Актуальна проблема: «Прагне укріпити свою позицію і підвищити почуття власної гідності, критично та з науковою ретельністю аналізуючи свої та чужі досягнення. Вимагає в усьому ясності й недвозначності».

Результати досліджуваного М. за цим тестом виглядають таким чином. Загальна характеристика: «Тенденція до стабілізації – залежність від почуттів – концентрація. Прагне жити в спокійних і впорядкованих умовах і завдяки міцним зв'язкам відчувати себе впевнено, знаходитися в ситуації, що задовольняє його». Актуальна проблема: «Напруга і стрес, що виникають від спроб справитися з деякими обставинами за відсутності достатніх для цього сил або здібностей. Це викликає стан тривоги та відчуття власної неповноцінності. В останньому йому б не хотілося признавати-

ся. Рятуються від цього втечею в штучний світ, у якому все наближається до того, що б йому хотілося бачити».

Як бачимо, актуальні проблеми мають різні наголоси, але ж їх можна поєднати за ознакою ставлення до себе та до інших у діаді «суб'єкт – суб'єкт» за ознаками Я > Він, Вони Я < Він, Вони Я = Він, Вони з відповідними нюансами та модальностями. Загалом актуальну проблему можна зобразити на кшталт механізмів психологічного захисту, спрямованого на збереження власної Я-концепції.

Послідовність «актуальних проблем» протягом певного проміжку часу дає можливість відстежити, як «актуальна проблема», котру ми схильні розглядати як деяке уособлення стратегічного, що визначає психологічні наголоси у поведінці, діяльності та комунікативних взаєминах особи, отримує додаткові ознаки, у яких відносно абстрактний конструкт отримує поведінкові конкретизації.

Пояснимо це на наступному прикладі (досліджуваний М.), 21 листопада. «Напруга і стрес, що виникають від спроб справитися з деякими обставинами за відсутності достатніх для цього сил або здібностей. Це викликає стан тривоги та відчуття власної неповноцінності. У останньому йому б не хотілося признаватися. Рятуються від цього втечею в штучний світ, у якому все наближається до того, що б хотілося бачити». 22 листопада. «Бореться з обмеженнями або заборонами і вимагає, щоб йому дали можливість розвиватися вільно, на підставі своїх власних зусиль». 24 листопада: «Бореться з обмеженнями або заборонами і вимагає, щоб йому дали можливість розвиватися вільно, на підставі своїх власних зусиль».

Якщо на прикладі досліджуваного М. розглядати конструкт «вільний розвиток» у поєднанні з конструктом «власні зусилля» в одного діяча із діади «суб'єкт – суб'єкт» як певне аналогічне поєднання в іншого діяча, то ми отримуємо систему «власні зусилля 1 + власні зусилля 2». У такій системі, як ми вважаємо, кожен із діячів спирається передусім на власні можливості й не намагається підпорядкувати (використовувати) іншого як такого, що є «засобом» (помічником) при виконанні спільного завдання. Таке використання є, на нашу думку, продовженням власної суб'єктності у сферу практичних можливостей іншого. Особа мов би наполягає на власному праві приймати рішення, яке інша особа має реалізувати на практиці. Цим самим наголошується відносно підпорядкована роль іншого.

Власні можливості спрямовуються насамперед на подолання перешкод. У про-

цесі подолання в досліджуваного під впливом психічної напруги протягом тривалого часу виникає стан тривоги. Саме намагання позбутися цього стану призводить до рефлексії наявних умов та обставин з відповідними узагальненнями. З цих узагальнень впливає припущення про ймовірність, можливість або необхідність тих чи інших дій, які особа вважає корисними не тільки для отримання корисного (шуканого) результату, але й для власної самопрезентації як діяча та особистості.

Наведені міркування ми схильні позначити терміном «моделювання» – моделювання сьогодення і бажаного майбутнього. Отже, можемо дійти висновку про те, що будь-який акт взаємодії взагалі та соціальної взаємодії зокрема починається з перспективного моделювання системи «суб'єкт – суб'єкт» з відповідними функціонально-смысловими наголосами на антиципації власних дій і дій партнера.

Отже, стратегічним моментом життєдіяльності в цьому разі є «вільний розвиток» і «власні зусилля». Ці ознаки найбільшою мірою відтворюються в конструкті «Я = Він, Вони», який найбільше спрямований на рівноправні стосунки з іншими і, отже, на колегіальність і співпрацю, але ж ніяким чином на підпорядкування іншого (конструкт «Я > Він, Вони») або підпорядкування іншому (конструкт «Я < Він, Вони»).

В умовах лабораторного експерименту від цього досліджуваного ми можемо очікувати уважності до іншого, швидшого пристосування до нього, а також очікування від іншого аналогічної зустрічної уважності та пристосування. Якщо інший діяч у діаді демонструє ці якості і цим самим виправдовує його очікування, то ця діада швидко досягає того стану, коли окремі діячі перетворюються на єдиного діяча – Ми-суб'єкта.

Те, що ми розглядаємо як вихідну передумову (актуальна проблема, домінантність/недомінантність), знаходить певне змістовне відображення в контексті ознак, що сходять до регламентації взаємодії законодавчими актами, соціальним, професійними нормами та приписами тощо. Згідно з цим судженням, соціальну взаємодію взагалі та у лабораторному експерименті зокрема, слід розглядати як таку, що процесуально визначається вимогами:

а) чинного законодавства і, отже, вимагає певної правової культури діяча [8];

б) моральних норм і, отже, вимагає моральної особистісної культури діяча;

в) посадових інструкцій та приписів і, отже, вимагає професійної культури діяча;

г) задачної компетентності і, отже, вимагає «задачної» культури діяча.

Ознаками культури як такої є ознаки, що належать до:

а) соціумної активності та діяльності (і вказують на рівень знань, умінь, виробничих і професійних навичок, інтелектуального естетичного і етичного розвитку, світогляду, способів спілкування) [9, с. 292];

б) духовного виробництва в аспектах пізнання, моральності, вихованості, освіченості [9, с. 293];

в) соціумної активності у системі суспільних відносин [9, с. 292].

Висновки. На підставі викладеного доходимо висновку про те, що в ході створення лабораторних діад «суб'єкт – суб'єкт» ми маємо враховувати подібність досліджуваних за компетентністю ознакою, до якої ми відносимо рівень (max, med, min) правової, соціальної, професійної, «задачної» культури діячів, і за ознакою психологічною, тобто рівнем розвитку установки на співпрацю (max, med, min). Психологічні ознаки, врахування яких при лабораторному дослідженні соціальної взаємодії є, на нашу думку, вельми суттєвим, у найбільш загальному вигляді відтворюються у співвідношенні домінантності/недомінантності та конструкті «актуальна проблема». Перспективність наведеного підходу до лабораторного дослідження соціальної взаємодії полягає в тому, що він забезпечує можливість більш детального вивчення початкової фази інтерактивних контактів взагалі, які нами визначено у словосполученні «діадне моделювання соціальної взаємодії».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Батраченко І. Психологія антиципації : [монографія] / І. Батраченко. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. – 264 с.
2. Блумер Г. Коллективное поведение / Г. Блумер // Американская социологическая мысль. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С. 168–215.
3. Кричевский Р. Социальная психология малой группы : [учеб. пособие для вузов] / Р. Кричевский, Е. Дубовская. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 318 с.
4. Люшер М. Сигналы личности: ролевые игры и их мотивы / М. Люшер. – Воронеж : НПО «МОДЭК», 1995. – 173 с.
5. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – СПб. : Питер, 1997. – 688 с.
6. Психологический словарь / [под ред. В. Давыдова, А. Запорожца, Б. Ломова и др.]. – М. : Педагогика, 1983. – 448 с.
7. Психология. Словарь / [под общ. ред. А. Петровского, М. Ярошевского]. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
8. Смоленский М. Правовая культура: опыт социокультурного анализа : [монография] / М. Смоленский. – Ростов-на-Дону : Изд. СКНЦ ВШ, 2002. – 224 с.
9. Философский энциклопедический словарь / [под ред. Л. Ильичева, Н. Федосеева, С. Ковалева, В. Панова]. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.